
Yavuz Selim Karakışla, Osmanlı İmparatorluğunda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923), İletişim Yayınları, İstanbul, 2015. 408 Sayfa.

Birinci Dünya Savaşı'nın üzerinden tam bir asır geçti. Dünyanın bu ilk "topyekûn savaşı" büyüklüğüne yakışır şekilde sayısız akademik çalışmaya konu olduğu gibi popüler kültürdeki yerini de asla yitirmedi. Birbirinin tekrarı niteliğindeki yüzlerce çalışmayı saymazsak, dünyanın dört bir tarafında üretilen savaş literatürü, bu büyük felaketi hemen hemen tüm boyutlarıyla ele almaya çalıştı. Ne var ki, savaşın tarihyazımında bazı konuların –tercihen veya birtakım zorunluluklardan dolayı- ihmal edilmiş olduğu görülür. Yavuz Selim Karakışla, *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti* adlı bu monografik çalışmasında Osmanlı İmparatorluğu bağlamında böyle bir boşluğu doldurmayı amaçlıyor.

Kitap, Savaş'tan galip çıkan devletlerin bakış açılarından yazılmış anlatıların aksine, "sadece kazananların tarihini yazmayı" reddederek, "adeta savaşa girmemişçesine göz ardı edilen" kaybedenlerin tarihini yazmanın da ne kadar önemli olduğunu gözler önüne seriyor. Birinci Dünya Savaşına kadar hep bir "erkek işi" olarak görülen savaşı; kocaları, kardeşleri, çocukları veya babaları cephede farklı amaçlar uğruna çarpışırken ağır yaşam koşullarında "vatan cephesinde" hayatta kalmaya çalışan (Müslüman) Osmanlı kadınları üzerinden okuyor. Diğer bir deyişle, yazar bu çalışmanın merkezine çalışan Osmanlı kadınlarını konumlandırmakla, Birinci Dünya Savaşı'na emek tarihi ve kadın çalışmaları üzerinden alternatif bir okuma getiriyor. Böylece Osmanlı İmparatorluğu için Savaş'ın tarihyazımına önemli bir katkı sunmuş oluyor. Ayrıca bu çalışma, dönemin Osmanlı iktisadına ve kadın tarihi çalışmalarına dair peşinen kabul edilen bazı görüşleri temelinden sarstığını iddia ederek bilimsel bir tartışmanın kapılarını aralıyor.

Kitap, uzunca bir giriş ve beş bölümden oluşuyor. Giriş bölümü, savaşan Avrupalı devletlerdeki kadınların çalışma hayatını ele alıyor. Bu bölüm her ne kadar kitabın genelinden farklı bir yapı arz etse de (İngiltere, Fransa, ABD, Anzak, Almanya, Rusya, Avusturya, İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan kadınlarıyla) karşılaştırmalı bir perspektif sunması açısından önemli. Kitabın en önemli iddialarından biri de yine bu bölümde temellendiriliyor: Birinci Dünya Savaşı, Müslüman Osmanlı kadınlarını savaşan diğer Avrupalı devletlerdeki hemcinslerinden çok farklı etkilemişti.

Karakışla, giriş bölümünde açık bir ifadeyle, savaş döneminde kadınlar hakkında yazan Batılı tarihçilerin Osmanlı kadınlarını görmezden geldiğini iddia ediyor ve “İngiliz kadınlarını çalışarak Osmanlı kadınlarının savaş tecrübesi hakkında bilgi sahibi olunamayacağını” savunuyor. Bu topyekûn savaşın merkezine generaller, devlet başkanları ya da yeni savaş teknolojileri yerine kadınları koyarak Savaşın tarihini “aşağıdan okumak” yeni bir yaklaşım değil. Ancak kitapta izlenen yol, bu yaklaşımı Savaşın kaybedenlerinden olan (Müslüman) Osmanlı kadınları bağlamında başarılı bir şekilde uyguluyor.

Birinci bölümde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşundan başlanarak üyeleri, gelir ve harcamaları ile Cemiyet'in yönetim şeması, kongreler ve Cemiyet'in sonuna kadar geçen kısa sürede kurumsal işleyişi anlatılıyor. Bu bölümün satır aralarını iyi okumak gerekiyor. Zira bir İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) girişimi olarak kurulan Cemiyet'in kuruluş nizamnamesi, hedefleri ve yönetim şeması incelendiğinde dönemin şartlarına ve daha da önemlisi İTC'nin toplum mühendisliğinin altında yatan düşünce dünyasına dair somut verilerle karşılaşmak heyecan verici olabilir. Karakışla, çalışan (Müslüman) Osmanlı kadınlarının Avrupalı hemcinslerinden neden farklı olduğunu İmparatorluğun son dönemindeki iktisadi yapıya dayandırıyor: Kadınların istihdamı erkeklerin askere alınmasıyla ortaya çıkan işgücü açığından değil, kimsesiz ve dayanaksız kalan kadınların kötü yola düşmeden “namuskârâne” bir şekilde hayatlarını sürdürmeleri ve çocuklarına bakabilmeleri gibi gayet ahlaki ve pratik bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Kitabın genelinde bu iddiamın ne kadar sağlam temellendirildiğini değerlendirmek okuyucuya kalıyor.

İkinci bölüm ise Cemiyet'in İstanbul'da açtığı şubeleri, atölyelerde üretilen malları ve işçi kadınları konu alıyor. Cemiyet'in kadınların istihdamına dair verdiği ilanlara gelen yoğun talepler ve görece kapalı bir toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların çalışma hayatına girişinin nasıl karşılandığını öğrenmek ilgi çekici. Ancak burada kadınların çalışma hayatında erkeklerin yerini doldurmaktan ziyade, bazı

istisnalar dışında, yine “kadınlara özgü” işlerde istihdam edildiğini vurgulamak gerekiyor.

Üçüncü bölümde incelenen “Kadın Birinci İşçi Taburu”nun bu kitabın omurgasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Kitapta bu girişimin tüm ayrıntıları birincil kaynaklarla doyurucu bir şekilde veriliyor. Daha en başta Osmanlı ordusuna kadınları almanın toplumsal gerekçeleri, Tabur’un şartları ve diğer birçok husus Dünya Savaşı bağlamında ele alınıyor. Dördüncü bölümün konusu olan “Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası” ise Savaşın tüm yıkıcılığına rağmen hayatın nasıl devam ettiğini gösteriyor. Cemiyetin bu girişiminin altında yatan düşünceye ve özellikle de evlilik ilanlarının detaylarına, bu ilanların içeriklerinin ve eşlerden beklenen özelliklerin zaman içindeki değişimine özel olarak odaklanmak gerekiyor.

Beşinci ve kitabın son bölümü diğerlerine göre daha kısa olmasına ve kitabın hedefi olan kadınlar yerine çocuklara odaklanmasına rağmen, en az onlar kadar etkileyici. Cemiyet’in savaş nedeniyle öksüz ve yetim kalan veya ailesi tarafından terk edilen yahut yoksulluktan dolayı devletin bakımına bırakılan çocuklar için üstlendiği faaliyetler anlatılırken, satır aralarında savaş ve milliyetçilik gibi devasa konular çocukların dünyasından hassas bir dille aktarılıyor. Bu bölüm, on yılı aşkın bir süre devam eden yıkıcı savaşların gölgesinde yetişen yeni nesilleri ve bu savaşların Cumhuriyet’e bıraktığı mirası yeniden düşündürüyor. Diğer bir ifade ile bu bölüm, Birinci Dünya Savaşını yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’sine bağlıyor. Karakışla, Cemiyet hakkında kullandığı tüm belgelerin titizlikle hazırlanmış transliterasyonlarına kitabın sonunda yer vererek farklı okumaların da önünü açıyor.

Öte yandan kitapta inceleme konusu yapılan “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” muhtevası gereği Osmanlı toplumunun (ve kitabın hedefi olan Müslüman kadınların) geneline dair kapsayıcı ve doyurucu bilgiler vermekten uzak. Cemiyet’in faaliyetleri doğrultusunda İstanbul’daki çalışan kadınlara odaklanan kitap, Anadolu’daki (Müslüman) Osmanlı kadınlarının savaş tecrübelerini kapsamı dışında tutmakta. Bu açıdan bakıldığında Savaşın İstanbul kadınlarında yarattığı travma halinin ve kadınların içine düştükleri kötü durumun (fuhuş ve yoksulluk) İmparatorluğun diğer bölgeleri için de geçerli olup olmadığı merak konusu. Karakışla, savaşın milliyetçiliği körüklediği ve “milliyetçiliğin de toplumda var olan sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıklarını enlemesine kesen bir ideoloji (s. 22)” olduğunu savunuyor. Ancak bu önerme kendi içinde bazı tutarsızlıklar taşıdığı gibi kitapta kullanılan birincil kaynaklar da bunun pek öyle olmadığını gösteriyor. İTC ve İstanbul’un kalburüstü ahalisinin milliyetçi dürtülerle

belirli girişimlerde bulunduğunu düşünsek bile, savaşın yarattığı yoksullukla ölüm kalım mücadelesi veren yoksul şehirli kadınların milliyetçiliğin etki alanına ne derece girdiklerini kestirmek mümkün gözüküyor.

Yazar, tıpkı İTC gibi Kadınları Çalıştırma Cemiyeti arşivinin de henüz nerede olduğunun bilinmediğini söylüyor. Bu durum savaş yıllarında çalışan kadınlar hakkında bazı açmazları da beraberinde getiriyor: İstihdam edilecek kadınların seçiminde ve yerleştirilmesinde Cemiyet'in nizamnamesine ne kadar bağlı kalındığı merak konusu. Dahası, çalıştırılan kadınların açık kimlikleri ve bunların İTC ile bağlantıları da bazı soru işaretleri doğuruyor, ancak bunların cevabı elbette kitapta yok. Son olarak, yazar araştırmasının kapsamı bağlamında Gayrimüslim ve kırsal Osmanlı kadınlarını bu çalışmanın dışında tuttuğunu ifade ediyor fakat kitapta Osmanlı kadınlarının geneline dair varsayımlarla da karşılaşırız. Çalışmanın bu alanda ilk olma özelliğini vurgulayarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve faaliyetlerinin Osmanlı kadınlarının çok küçük ve spesifik bir bölümünün savaş tecrübesini aktardığını unutmamak gerekir.

Yakup Öztürk

Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü